

RAMON GRAUS. Departament de Composició Arquitectònica, Universitat Politècnica de Catalunya

ELS ARQUITECTES PROFESSORS, DINS I FORA DE L'ESCOLA D'ARQUITECTURA (1900-1960)

«Ciutat, no seràs ciutat, si no tens el teu lloc a on l'esperit col·lectiu s'apliqui a la investigació científica!»

JOSEP PIJOAN, 1906¹

Amb aquestes línies l'arquitecte i historiador de l'art Josep Pijoan i Soteras es referia, en plena arrencada del noucentisme, a la necessitat de renovar les acadèmies catalanes. Poc després guanyava una plaça de professor d'història de l'arquitectura a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona. Durant aquells anys també semblava que es podria renovar l'Escola, però no fou possible. Pijoan l'abandonà aviat, quan el 1910 marxà a Roma.

Arribat el canvi de segle era prou evident la ferma decisió del catalanisme possibilista, encapçalat per Enric Prat de la Riba, d'ocupar les institucions culturals i educatives per modernitzar-les i, quan no fos possible, crear-ne de noves. Com veurem, darrere de bona part de les oportunitats i dels desenganys que els arquitectes trobaren en exercir l'ensenyament de l'arquitectura, hi trobem aquesta alenada d'aire nou.

L'Escola d'Arquitectura de Barcelona,² fundada el 1871 per Elies Rogent i Amat, havia estat a punt de desaparèixer el 1896 quan un nou pla d'estudis obligava a augmentar el nombre de professors sense implicar cap despesa per part de l'Estat. Finalment, la Diputació de Barcelona acceptà destinar-hi més fons. En

aquestes condicions, els professors no van estar mai gaire ben pagats i acumulaven càtedres més enllà del que seria raonable. I, si quelcom havia caracteritzat l'Escola, és que se sobreentenia que els professors compaginaven la docència amb les tasques professionals del despatx privat, fet que els arrelava a la realitat productiva.

En tot cas, l'any 1900 Lluís Domènech i Montaner en fou nomenat nou director. Semblava, doncs, que el catalanisme conqueriria una escola adormida. Domènech, que inicialment havia estat relegat a ser professor d'assignatures tècniques, podia, des de 1899, impartir assignatures de projectes de segon i tercer curs que permetien establir una línia de treball sòlida

d'ensenyament de l'arquitectura. A més comptava amb professors joves amb futur com Antoni M. Gallissà i Soqué o Josep Puig i Cadafalch. D'aquells anys d'espera provenen els tres volums dedicats a l'arquitectura de la *Historia General del Arte* (1886-1901) que prepararen conjuntament Domènech i Puig. Tanmateix, Domènech es presentà a la candidatura catalanista «dels quatre presidents» a les eleccions a Corts de 1901 i quan guanyà l'acta de diputat va delegar la direcció accidental a Joan Torras Guardiola fins al 1905. L'Escola tornava a la letargia mentre passaven massa coses fora. Però, a més, Domènech es distancià de la Lliga el 1904, Gallissà morí l'any 1903 i, a la vegada, la relació entre Domènech i Puig es refredava.

Cal tenir en compte que l'ensenyament de l'arquitectura des de mitjan segle XIX era de caire polític, amb un biaix positivista i abstracte que compaginava entre l'ensenyament tècnic de la construcció i l'ensenyament artístic recolzat en la destresa en el dibuix, la còpia de models, la història de l'art, la composició i les assignatures de projectes. Però com sabem, una assignatura no és res si no li dona vida un professor. Repassem, doncs, els fils que relliguen les línies de coneixement i els seus professors.

L'ensenyament del dibuix havia estat encarregat a Josep Vilaseca i Casanovas, ben connectat amb el debat europeu, que fou rellevat per dos arquitectes d'habilitats i temperaments

Lluís Domènech i Montaner (1849-T. 1873-1923) [AH-COAC-B]. «Su oratoria era más bien premiosa y quebrada. Hablaba en voz baja, que a veces se afalsetaba, sobre todo en su constante muletilla de “¿eh?”, “¿eh?”. Pero la exuberancia, la riqueza estaba en las ideas. [...] no era un cerebro almacén, sino un cerebro fábrica.»

Adolf Florensa, 1963⁶

temes-2)

molt diversos. Francesc de Paula Nebot i Torrens era un arquitecte jove amb talent per al dibuix que ascendí ràpidament fins ser nomenat director de l'Escola el 1924, en plena dictadura. Josep Maria Jujol i Gibert, en canvi, era el dibuixant sensible, tocat per la mà de Déu, que s'havia fet prop d'Antoni Gaudí. Del treball de Jujol amb els seus alumnes destaquen els detallats aixecaments gràfics dels monuments del país.

Entre el dibuix i la construcció, l'assignatura d'estereotomia fou impartida amb rigor per Antoni Rovira i Rabassa. El seu ensenyament fou fixat en tres llibres de síntesi i el seu llegat seria seguit i renovat per Adolf Florensa i Ferrer.

Les classes de construcció foren impartides per Joaquim Bassegoda i Amigó i, després, pel seu nebot Bonaventura Bassegoda Musté. Cal destacar l'interès primerenc de tots dos professors per les noves tècniques del formigó armat. Així, Bassegoda Musté traduí de l'alemany el llibre de Carl Kersten *Construcciones de hormigón armado* (1925), que esdevingué el manual de referència en aquest tema.

La resistència de materials i el càlcul d'estructures tenien una trajectòria pragmàtica però sòlida basada en l'experiència del catedràtic Joan Torras. El substituï Jaume Bayó i Font, home eficient, de família de paletes i bon organitzador, com demostrà a les obres de l'Exposició de 1929.

El conreu de la història de l'arquitectura depenia de Josep Artigas i Ramoneda, catedràtic que era corregit d'amagat pel seu auxiliar Josep Pijoan. Però amb la marxa de Pijoan l'assignatura fou impartida amb sort diversa per Pere Domènech i Roura, Eusebi Bona i Puig o Andrés M. Calzada Echevarría. Tanmateix, l'aportació més sensible i rigorosa fou la de Josep Francesc Ràfols i Fontanals, que publicà diversos textos de divulgació del Renaixement i, molt especialment, inicià la revisió del modernisme amb *Gaudí* (1928), *El arte modernista en Barcelona* (1943) i *Modernismo y modernistas* (1949).

Les assignatures de projectes, determinants per marcar el tarannà arquitectònic de l'Escola, eren dirigides per August Font i Carreras i Domènech mateix. Però quan semblava que l'Escola podia fer un gir modernista, basat en el racionalisme violetià de Domènech, l'empenta dels més joves encetà el que

s'ha anomenat el llarg cicle acadèmic.³ Professors com el seu fill Pere Domènech i Roura, Félix de Azúa y Pastor, Francisco Aznar y Sanjurjo o Eusebi Bona i Puig es decantaren per l'academicisme, com a repertori lingüístic però també com a mètode projectual, que s'allargà ben bé fins als anys seixanta.

A banda, cal destacar al professor Emilio Canosa Gutiérrez que, amb els seus germans, fundà l'Editorial Canosa, especialitzada en arquitectura. Publicà la influent *Construcción de ciudades según principios artísticos* (1926) de Camillo Sitte, endegà el projecte de traduir la coneguda *Historia de la arquitectura por el método comparado* (1928-1931) dels Banister Fletcher, pare i fill, publicà el primer estudi monogràfic dedicat a *Gaudí* (1928) de Ràfols i Folguera o edità el reivindicatiu *L'art català sota la unitat espanyola* (1933) de Cèsar Martinell. L'editorial tancà quan Canosa obtingué una plaça de catedràtic a l'Escola de Madrid l'any 1934. Finalment, hem de destacar dos arquitectes fora de l'Escola d'Arquitectura, però dins de la universitat: Josep Domènech i Estapà, que fou catedràtic de geometria de la posició i de geometria descriptiva de la Facultat de Ciències, i l'arquitecte i enginyer industrial Fèlix Cardellach i Alivés, que fou professor d'arquitectura industrial a l'Escola d'Enginyers Industrials i de qui cal destacar els llibres *Filosofía de las*

estructuras (1910) i *Las formas artísticas en la arquitectura técnica* (1916).

Però si Domènech s'allunyava de la Lliga, això implicava que l'Escola d'Arquitectura restava fora de la renovació pedagògica que impulsava el catalanisme. A desgrat seu, durant el curs 1905-6, els Estudis Universitaris Catalans crearen una càtedra d'art català que impartiren Josep Puig i Cadafalch i Josep Goday i Casals. D'aquestes lliçons sorgí l'obra *L'arquitectura romànica a Catalunya* (1909-1918).

En paral·lel, des de 1904 el projecte de l'Escola Industrial,⁴ que Prat de la Riba volia convertir en la Universitat Industrial de Catalunya, acollia noves escoles i instituts. Entre els professors de l'entramat d'escoles de Can Batlló (Escola del Treball, Escola Superior de Bells Oficis, Escola Tècnica d'Oficis d'Art, Institut d'Electricitat i de Mecànica Aplicades,

Josep Francesc Ràfols i Fontanals (1889-T. 1917-1965) [AH-COAC-B]. «Ràfols trató de arte con erudición, le gustaban las fichas, se complacía en los detalles precisos [...] Pero insistamos que fue demasiado apasionado en sus temas para limitarse a esta tarea concreta. El estudio y la enseñanza del arte se mezclaron íntimamente con su vida.»
Joan Teixidor, 1965⁷

Escola d'Agricultura...) hi va haver els arquitectes Ferran Tarragó i Nogué, Francesc de Paula Nebot, Joan Bergós i Massó, Fèlix Cardellach, Domènec Sugrañes i Gras, Nicolau Maria Rubió i Tudurí, Jaume Mestres i Fossas o Ramon Reventós i Farrarons. Però amb l'arribada de la dictadura de Primo de Rivera en van ser expulsats 200 professors, entre ells Bergós, Sugrañes, Reventós i Tarragó, per l'afer Dwelshauvers. Llavors, l'enginyer industrial i arquitecte Emili Gutiérrez Díaz, i també Josep Maria Jujol, entraren a les escoles com a substituïts dels professors expulsats.

Paradoxalment, l'obra científica més consistent sorgia fora de l'Escola d'Arquitectura. Dins de l'Escola Industrial, Joan Bergós aprofità el Laboratori General d'Assaigs i Condicionament per portar a terme una recerca sistemàtica de laboratori sobre la construcció a Catalunya per a modernitzar-la. Fruit d'aquest esforç són, entre altres, els llibres *Formulari tècnic de construccions rurals i industrials agrícoles* (1936), *Construcciones urbanas y rurales* (1945), *Materiales y elementos de construcción: estudio experimental* (1953) i *Tabicados huecos* (1965).

A la vegada, Puig i Cadafalch pretenia incloure l'Escola d'Arquitectura

dins de l'organigrama de l'Escola Industrial, ja que considerava que la Diputació pagava el sou dels seus professors. Domènec no hi estava d'acord i acordà amb el Ministeri la incorporació plena de l'Escola als pressupostos generals de

l'Estat, l'any 1917.⁵ Aquesta decisió l'allunyà definitivament dels projectes de modernització catalanista i, evidentment, poc després l'Escola va rebre el suport de la dictadura primoriverista quan bona part dels professors participà molt activament a l'Exposició de 1929.

El blindatge de l'Escola implicà l'exclusió, mitjançant el procés d'oposició, d'arquitectes de vàlua professional contrastada, com l'urbanista Guillem Busquets i Vautravers, el restaurador Jeroni Martorell i Terrats o el prometedor matemàtic Pere Pi i Calleja. Com altres escoles d'arquitectura de l'època, fou insensible a les idees renovadores de l'arquitectura del Moviment Modern. Durant la guerra, Josep Torres Clavé, comissari de la Generalitat a l'Escola, dissenyà un nou pla d'estudis que no es pogué engagar. Un cop acabada, el tarannà conservador del claustre permeté que els professors fossin restituïts sense sanció als seus càrrecs i tot continués igual. Calgué esperar que una nova generació dins del règim, però amb voluntat reformadora, comencés a canviar lentament l'Escola de la mà del director Robert Terradas i Via, ja a l'any 1960. ■

Joan Bergós i Massó [1894-T. 1918-1974] [Autoretrat, CARDÓ, 1928]. «[...] li donaren l'avinentsa de conèixer de prop la tècnica dels principals oficis d'art i a disposar del Laboratori d'Assaigs de Materials on, amb l'ajut dels alumnes, feu una sèrie ben completa d'experiments de resistència dels materials de construcció de Catalunya.». Carles Cardó, 1928⁸

1. J. PIJOAN, «Les acadèmies catalanes», *La Veu de Catalunya*, 28 de març de 1906 [ed. vespre], p. 1.
2. R. GRAUS; J. ROSELL, «L'Escola d'Arquitectura a la Universitat de Barcelona (alguns aspectes de context)», en J. M. FULLOLA; F. GRACIA; J. CASASSAS (coord.), *La Universitat de Barcelona: libertas perfundet omnia luce: història dels ensenyaments: 1450-2010*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2010, p. 24-33.
3. A. RAMON; C. RODRÍGUEZ (ed.), *Escola d'Arquitectura de Barcelona: Documentos y archivo*, Barcelona: Edicions UPC, 1996.
4. A. ROCA (coord.), *L'Escola Industrial de Barcelona (1904-2004): Cent anys d'ensenyament tècnic i d'arquitectura*,

Barcelona: Diputació de Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Consorci de l'Escola Industrial de Barcelona, 2008.

5. R. GRAUS, «L'Escola d'Arquitectura davant del "plet de les escoles especials" (1900-1917)», *Modernització tècnica i arquitectura a Catalunya, 1903-1929*, Barcelona: tesi doctoral, dirigida per P. Hereu i J. Rosell, Universitat Politècnica de Catalunya, 2012, <<http://hdl.handle.net/10803/98250>>.
6. A. FLORENSA, «Domènec y Montaner profesor», *Cuadernos de Arquitectura*, núm. 52-53, 1963, p. 8.
7. J. TEIXIDOR, «J. F. Ràfols, profesor y tratadista de arte», *Cuadernos de Arquitectura*, núm. 59, 1965, p. 2.
8. C. CARDÓ, *Joan Bergós*. Barcelona: Joan Merli, 1928.